Карел Чапек

Зникнення актора Бенди

Перекладач: Юрій Лісняк

Джерело: З книги: Чапек К. Війна з саламандрами. Роман. Мати. П'єса. Оповідання.— К.:Дніпро, 1978

Другого вересня пропав безвісти актор Бенда, маестро Ян Бенда, як стали його називати, відколи він одним махом злетів на вершину театральної слави. Тобто другого вересня, власне, не сталося нічого: служниця, що о дев'ятій годині ранку прийшла прибрати в Бендиній квартирі, побачила там розкидану постіль і весь той свинський розгардіяш, що звичайно оточував Бенду, але самого маестро вдома не застала. Та оскільки в цьому не було нічого незвичайного, вона, як завжди, сяк-так поприбирала й пішла собі. Оце й усе. Але відтоді Бенди ніхто не бачив.

Служниця, пані Марешова, не дуже дивувалася й цьому: що ви хочете, адже ці актори — чисто тобі цигани. Хто його зна, куди він знову поїхав грати чи колобродити. Але десятого вересня Бенду стали шукати: він мав з'явитись до театру, де починали репетирувати "Короля Ліра", і коли Бенда не прийшов навіть на третю репетицію, в театрі знепокоїлись і зателефонували Бендиному приятелеві докторові Гольдбергу, чи він не знає, що там з Бендою.

Той Гольдберг був хірург і заробляв шалені гроші, оперуючи апендицити, — це вже така єврейська спеціальність. А взагалі це був товстий чоловік у золотих окулярах із товстими скельцями й золотим серцем; він палко кохався в мистецтві, своє помешкання від підлоги до стелі обвішав картинами і віддано любив Бенду, а той ставився до нього з дружньою зверхністю й ласкаво дозволяв платити за нього в

ресторанах — між нами кажучи, то була не дрібничка. Трагічну маску Бенди і веселе обличчя доктора Гольдберга (який не пив нічого, крім води) можна було бачити поряд на всіх сарданапалівських бенкетах і в диких скандалах, що були зворотним боком слави великого лицедія.

Отож цьому докторові Гольдбергу зателефонували з театру, чи не знає він, що діється з Бендою. Гольдберг відповів, що не має уявлення, але пошукає його. Він не сказав, що сам уже цілий тиждень розшукує його по нічних ресторанах та заміських готелях, дедалі більше тривожачись: у нього було гнітюче передчуття, що з Бендою сталося щось лихе. Річ у тому, що доктор Гольдберг, наскільки він міг з'ясувати, був останній, хто бачив Яна Бенду. Десь наприкінці серпня він ще відбув з актором тріумфальний нічний похід по празьких місцях розваг; але після цього Бенда ні разу не прийшов побачитись, як звичайно. "Може, захворів", — подумав урешті Гольдберг і якось увечері поїхав до Бенди додому; це було якраз першого вересня. Коли він подзвонив, ніхто не вийшов відчинити, але за дверима чути було якесь шарудіння. Лікар деренчав дзвінком добрих п'ять хвилин; раптом почулися кроки, двері розчинились і на порозі став Бенда вкутаний у халат. Доктор Гольдберг ужахнувся — такий страшний на вигляд був славетний актор: розкуйовджене волосся позлипалось, обличчя з тиждень не голене, і весь він здавався змарнілим і брудним.

— А, це ви, — сказав Бенда неприязно. — Чого ви хочете?

— Господи, що це з вами? — сторопіло вигукнув лікар.

— Нічого, — буркнув Бенда. — Я нікуди не піду. Зрозуміли? Дайте мені спокій.

І зачинив двері перед носом у Гольдберга. А наступного дня він зник.

Гольдбергові очі за товстими скельцями були стурбовані. Щось тут негаразд. Від двірника будинку, де мешкав Бенда, він дізнався лише те, що якось уночі — здається, якраз проти другого вересня — години о третій перед будинком зупинився автомобіль, але з нього ніхто не вийшов — тільки засурмив клаксон, ніби когось викликали з будинку. Потім двірник почув, що хтось вийшов на вулицю, грюкнувши дверима, і автомобіль поїхав. Що то був за автомобіль, двірник не подивився: кому охота о третій годині ранку вставати з постелі без крайньої потреби? Але клаксон сурмив так, ніби люди в машині страшенно квапились і не могли зачекати й хвилинки.

Пані Марешова повідомила, що маестро цілий тиждень не виходив з дому (хіба, може, вночі), не голився і, як судити з вигляду, мабуть, і не мився; їсти велів собі приносити з ресторану, цмулив коньяк і валявся на канапі; оце наче й усе. Тепер, коли за зниклого Бенду почали непокоїтись і інші люди, доктор Гольдберг знову пішов до пані Марешової.

— Слухайте, матінко, — сказав він, — ви не знаєте, в що був Бенда одягнений, коли виходив з дому?

— Ні в що, — відказала пані Марешова. — Оце ж то мені й не до вподоби. Ні в що він не одягся. Я знаю всі його костюми, і всі висять у квартирі, жодних штанів не бракує.

— Невже він вийшов у самій білизні? — мовив лікар, украй спантеличений.

— Та ні, й не в білизні, — заявила пані Марешова.— І без черевиків. Отож-то й диво. Бачте, у мене вся його білизна записана, бо я ж її ношу до пральні, а тепер саме забрала звідти, поскладала й перелічила: є всі вісімнадцять сорочок, жодної не бракує, і хусточки всі, ну все ціле, все на місці. Тільки однієї валізки нема — тієї, що він завжди з собою бере. Коли він пішов кудись, то, певне, голісінький.

Доктор Гольдберг стурбовано насупився.

— Матінко, — сказав він, — а коли ви прийшли туди другого вересня, то чи не помітили там якогось особливого безладу? Може, поперекидане щось або двері виламані?

— Безладу? — перепитала пані Марешова. — Звісно, безлад був, як завше, бо пан Бенда таки страх який нехлюйний. Ну, а щоб незвичайне щось, то ні, не було. Але скажіть, ради бога, куди він міг піти отак без нічогісінько на собі?

Звичайно, доктор Гольдберг знав про це не більше за неї, отож він, сповнений найтяжчих побоювань, звернувся вже до поліції.

— Гаразд, будемо шукати, — сказав поліційний урядовець, коли Гольдберг виклав йому все, що знав. — Та коли він, як ви розповіли, цілий тиждень сидів, замкнувшись, удома, неголений і невмиваний, валявся на канапі, цмулив коньяк, а потім десь подівся, голий, мов дикун, — це, добродію, скидається на... гм...

— На білу гарячку, — підказав доктор Гольдберг.

— Атож, — погодився урядовець. — Або, скажімо, на самогубство в стані психічного розладу. Якби з ним таке сталось, я б не здивувався.

— Але ж тоді знайшовся б труп, — невпевнено зауважив Гольдберг. — А крім того — чи далеко він міг зайти голий? І нащо б він брав із собою валізку? А той автомобіль, що чекав коло будинку... Ні, це більше схоже на втечу.

— А борги в нього були? — спитав урядовець.

— Ні, — відразу заперечив лікар. —Хоч Ян Бенда завжди був по вуха в боргах, але він ніколи не сприймав цього трагічно.

— А може... якісь особисті прикрощі... нещасливе кохання, чи сифіліс, чи ще якийсь великий клопіт?

— Наскільки я знаю, нічого такого не було, — відповів Гольдберг не без вагання; йому згадалися два-три випадки, але він про них змовчав, Та й навряд чи вони могли якось стосуватися незбагненного зникнення Бенди.

Та все ж він вислухав запевнення, що поліція зробить усе можливе, а йдучи додому, перебирав у думці все, що знав про цей бік життя Бенди. Такого було небагато:

1) Бенда мав десь за кордоном законну дружину, про яку, звичайно, не дбав.

2) Він утримував якусь дівчину в Голешовицях.

3) Мав зв'язок — можна сказати, скандальний зв'язок — із пані Гретою Корбеловою, дружиною багатого фабриканта. Пані Грета будь-що-будь хотіла красуватись на екрані, і тому пан Корбел фінансував кілька фільмів, у яких його дружина, звичайно, грала головну роль. Так ось, було відомо, що Бенда — коханець Грети Корбелової, що вона всюди за ним їздить і навіть не стережеться, хоч би задля пристойності. Правда, Бенда про такі речі ніколи не говорив, він ставився до них із погордою, в якій були і царствена гідність, і цинізм, що шокував Гольдберга.

"Ні, — безнадійно сказав собі лікар, — в особистих Бендиних справах ніхто не добере діла. Я не я буду, коли не таїться тут якась гидка історія; але тепер хай про це думає поліція".

Доктор Гольдберг, звичайно, не знав, як узялась за цю справу поліція і якими способами вона діє; він тільки чекав дедалі неспокійніше

якоїсь звістки. Та минув уже місяць від зникнення Яна Бенди, і про актора почали говорити в минулому часі.

Якось надвечір Гольдберг зустрів старого актора Лебдушку; вони розговорилися і врешті згадали про Бенду.

— Ох і артист був! — згадував старий Лебдушка. — Я його пам'ятаю, ще коли йому було років двадцять п'ять. Бісів син, як він грав Освальда! Ви знаєте, студенти медики ходили до театру дивитись, який вигляд у паралітика. А як він уперше грав короля Ліра! Я навіть не знаю, як він грав, чуєте, бо я весь час дивився йому на руки. Вони в нього були мов у вісімдесятирічного діда — такі змерзлі, зсохлі, мізерні... я й досі не розумію, як він це зробив. Я ж таки теж умію гримуватись; але того, що робив Бенда, не зробить уже ніхто. Тільки актор може це оцінити.

Доктор Гольдберг із сумною втіхою слухав цей акторський некролог.

— Вимогливий артист був, добродію, — зітхнув Лебдушка. — Як він варив воду з театрального кравця! "Я не гратиму короля, — кричав було, — коли ви мені нашиєте таке дешеве мереживо!" Він не міг терпіти на собі бутафорської халтури. Коли готував роль Отелло, то оббігав усі антикварні крамниці, поки знайшов старовинний ренесансний перстень, і, граючи Отелло, весь час мав його на пальці. Він казав, що йому краще грається, коли на ньому є щось справжнє. Та він взагалі не грав, він просто... перевтілювався, — сказав Лебдушка нерішуче, не певний, чи правильного слова вжив. — А в антрактах завжди бував брутальний, мов биндюжник, і замикався в своїй прибиральні, щоб ніхто не перебивав йому сценічного настрою. Через те він і пив, що завжди мав нерви, як струни, — замислено мовив Лебдушка. — Ну, я йду в кіно, — сказав він, прощаючись.

— Я піду з вами,— напросився доктор Гольдберг, не знаючи, як згаяти вечір.

У кінотеатрі йшов якийсь фільм з життя моряків, але Гольдберг навіть не бачив до пуття, що робиться на екрані: він мало не зі слізьми на очах слухав, як старий Лебдушка просторікає про Яна Бенду.

— Ні, це був не артист, — казав старий, — а якийсь диявол. Йому мало було одного життя, от що. В житті він був свинюкою, пане докторе, але на сцені це був справжній король або справжній злидень. Як він умів дати знак рукою — ніби все життя тільки те й робив, що наказував. А тим часом його батько був мандрівний гострильник. Он дивіться, отой йолоп на екрані: врятувався з розбитого корабля, сидить на безлюдному острові, а нігті обрізані. Бачте, як видно, що борода наліплена! Якби його грав Бенда, той відпустив би справжню бороду і під нігтями мав би справжній бруд... Пане докторе, що з вами?

— Вибачте, — підводячись, промимрив Гольдберг, — мені дещо пригадалося. Дякую вам, — і вибіг з кінотеатру. "Бенда відпустив би справжню бороду", — повторював він. — І він її таки відпустив! Як це я зразу не здогадався!"

— До управління поліції! — крикнув він, ускочивши в перше таксі, яке трапилось. А коли добувся до нічного чергового-вахмістра, почав галасливо просити, умовляти, благати, щоб йому негайно, ради всього святого негайно з'ясували, чи другого вересня або в наступні дні не знайдено де-небудь — однаково де! — трупа невідомого волоцюги. Проти всякого сподівання, вахмістр справді пішов кудись пошукати чи спитати — скоріше з нудьги, ніж зі службової ревності чи з цікавості. А доктор Гольдберг тим часом обливався потом від хвилювання, бо йому вже мрів страшний здогад.

— Так, добродію, — сказав вахмістр, вернувшись, — другого вересня вранці в Кшивоклатському лісі лісник знайшов труп невідомого волоцюги, віком близько сорока років; третього вересня з Лаби поблизу Літомержиць витягли труп невідомого чоловіка, віком близько тридцяти років, що пробув у воді не менше двох тижнів. Десятого вересня біля

Німецького Броду повісився якийсь невідомий, віком близько шістдесяти років...

— А про того волоцюгу нічого точніше не відомо? —•спитав Гольдберг, затамувавши дух.

— Убивство, — відказав вахмістр, уважно дивлячись на схвильованого лікаря. — Згідно з рапортом нелінійного посту, голова розбита тупим предметом. Дані розтину: алкоголік, причина смерті — ушкодження мозку. Ось фотографія, — сказав вахмістр і додав тоном знавця! — Ох і розтовкли ж!

На фотографії видна було знятий вище пояса труп чоловіка в брудному дранті, в розхристаній полотняній сорочці; на місці лоба й очей був жахливий клубок з позліплюваного кров'ю волосся, шкіри, уламків кістки, і тільки наїжачене щетиною підборіддя та напіврозтулені уста ще схожі були на людські. Доктор Гольдберг затремтів, мов осиковий листок. Невже... невже це Бенда?

— А... якісь особливі прикмети були? —видушив із себе він.

Черговий зазирнув у папери.

— Гм... Зріст метр сімдесят вісім, волосся сивувате, зуби помітно попсовані...

Доктор Гольдберг гучно зітхнув:

— Ну, то це не він. У Бенди зуби буди здоровісінькі. Це не він. Вибачте, що потурбував вас, але це не може бути він. Виключено...

"Виключено, — з полегкістю твердив він собі, йдучи додому. — Може, він живий! Господи, може, він сидить десь у "Олімпії" або в Чорної Качі..."

Тієї ночі Годьдберг знову обійшов усі нічні заклади Праги; в кожному шинку, де колись королював Ян Бенда, він випивав свою склянку води й блискав золотими окулярами в усі кутки, але Бенди не було ніде. Удосвіта лікар раптом зблід, обізвав себе вголос ідіотом і побіг до свого гаража.

Вранці він уже був в одній окружній управі й просив розбудити начальника. На щастя, виявилося, що той колись лікувався в Гольдберга: лікар власноручно розпоров і зашив його й вручив на пам'ять заспиртований у баночці апендикс. Внаслідок цього аж ніяк не поверхового знайомства він через дві години вже мав у руках дозвіл на ексгумацію і, стоячи поруч сердито насупленого окружного лікаря, дивився, як гробарі викопують труп невідомого волоцюги.

— Я ж вам кажу, колего, — бурчав окружний лікар, — ним уже цікавилася празька поліція. Годі й думати, щоб це був Бенда. Звичайнісінький бруднющий волоцюга.

— А воші у нього були? — зацікавлено спитав Гольдберг.

— Не знаю, — бридливо відказав лікар. — Та ви вже й не впізнаєте його, колего. Самі подумайте, труп цілий місяць пролежав у землі!

Коли могилу розкопали, докторові Гольдбергу довелось послати по горілку, бо інакше не можна було умовити гробарів, щоб вони витягли й занесли до трупарні те невимовне страхіття, що лежало на дні ями, зашите в лантух.

— Ідіть оглядайте самі! — сердито кинув окружний лікар Гольдбергові й лишився надворі перед моргом, закуривши міцну сигару.

За хвильку з трупарні, заточуючись, вийшов Гольдберг, блідий як смерть.

— Ідіть гляньте, — сказав він хрипко, вернувся до трупа й показав на те, що колись було людською головою. Пінцетом він відтяг рештки губів, і стало видно жахливо попсовані зуби — чи, скоріше, тільки жовті залишки зубів між чорними плямами гнилі.

— Дивіться уважно, — шепнув Гольдберг, тицьнув пінцетом між зуби й здер з них щось чорне. Відкрилися два чудові, міцні різці. Але довше доктор Гольдберг не міг витримати: він вибіг із трупарні, обома руками держачись за голову.

Незабаром він вернувся, блідий і тяжко засмучений.

— Оце вам "помітно попсовані зуби", колего, — тихо мовив він. — То була тільки чорна смола — актори наліплюють її на зуби, коли грають старих дідів або волоцюг. Цей брудний голодранець був артист, колего... І то великий артист, — додав він, безнадійно махнувши рукою.

Того ж таки дня доктор Гольдберг відвідав фабриканта Корбела. То був рослий, дужий чоловік з могутнім тілом і важким випнутим підборіддям.

— Добродію, — сказав йому Гольдберг, зосереджено дивлячись на нього крізь опуклі скельця окулярів, — я прийшов до вас... у справі актора Бенди.

— О! — здивовано мовив фабрикант і заклав руки за потилицю. — То він уже знайшовся?

— Почасти, — відповів доктор Гольдберг. — Я гадаю, що вас це зацікавить... хоч би через той фільм, що ви хотіли знімати з ним... Тобто фінансувати.

— Який фільм? — байдуже запитав велетень. — Я нічого не знаю.

— Я маю на увазі той фільм, — уперто провадив Гольдберг, — що в ньому Бенда мав грати волоцюгу... а пані Грета якусь жіночу роль. Власне, весь фільм мав ставитись заради пані Грети, — невинним тоном додав лікар.

— А яке вам діло до того фільма! —пробурчав Кор-бел.— Це вам, мабуть, Бенда щось наговорив... То все передчасні балачки. Щось таке, може, й справді малося на думці... Вам Бенда сказав, так?

— Та ні! Ви ж йому звеліли, щоб нікому про це ні слова. Все в такій таємниці держали... Але, ви знаєте, Бенда в останні дні свого життя відпускав собі бороду й патли, щоб мати вигляд справжнього волоцюги. Адже Бенда був дуже вимогливий до таких деталей, правда?

— Не знаю, — відрубав фабрикант. — Ви ще чогось хочете?

— І фільм той мали знімати другого вересня, правда? Перші сцени малося зіграти ,в Кшивоклатському лісі вдосвіта; волоцюга прокидається на узліссі... в уранішньому тумані... обтрушує зі свого лахміття листя й глицю... Уявляю собі, як Бенда зіграв би цю сцену. Я певен, що він перебрався б у найгірші лахи й шкарбани; він їх мав на горищі цілу скриню. Ось чому, коли він зник, увесь його одяг і білизна були вдома цілі. І як ніхто не здогадався! Адже слід було сподіватися, що він одягнеться в канцур'я й підпережеться мотузком, як справжній голодранець. Адже він був просто схибнутий на ретельності в костюмуванні.

— А далі що? — спитав велетень, відхилившись у затінок. — Бо я не розумію, нащо ви мені все це розповідаєте.

— Бо другого вересня, години о третій ранку, — уперто вів далі доктор Гольдберг, — ви приїхали по нього машиною... мабуть, найманою, але, напевне, закритою; за кермом сидів, я гадаю, ваш брат — він, по-перше, спортсмен, а по-друге — не пробалакається. Ви, як

було домовлено з Бендою, не пішли нагору, а засигналили на вулиці. За хвилинку вийшов Бенда... чи, власне, брудний і неголений волоцюга. "Ну, швидше, — сказали ви йому, — оператор уже поїхав попереду". І повезли його до Кшивоклатського лісу.

— Номера машини ви, певне, не знаєте, — іронічно мовив чоловік у затінку.

— Якби я знав його, вас би вже заарештували, — сказав Гольдберг дуже виразно. — Вдосвіта ви були на місці: десь на узліссі гаю зі столітніх дубів — чудовий пейзаж для кадру! Ваш брат, певне, зостався на шляху й удав, ніби щось лагодить у моторі. Ви повели Бенду в ліс, а кроків за чотириста від шляху сказали: "Отут". — "А де ж оператор?" — раптом згадав Бенда. І тоді ви вдарили його.

— Чим? — спитав чоловік у затінку.

— Свинцевою гирею, — відповів Гольдберг. — Бо французький ключ був би занадто легкий для Бендиного черепа, а ви хотіли знівечити його обличчя до невпізнання. А добивши його, вернулися до машини. "Готово?" — спитав ваш брат; але ви, мабуть, не відповіли, бо вбити людину — це не жарт.

— Ви збожеволіли, — мовив чоловік у затінку.

— Ні, я не збожеволів. Я тільки хотів нагадати вам, як, напевне, все було. Ви хотіли прибрати Бенду через ту історію з вашою дружиною: вона занадто вже відверто витворяла...

— Ах ви паршивий жиде! — гримнув на нього чоловік у кріслі. — Що це ви собі дозволяєте...

— Я вас не боюся, — сказав доктор Гольдберг, поправляючи окуляри, щоб мати суворіший вигляд. — Мені ви нічого не зробите — з

усім вашим багатством. Чим ви можете мені дошкулити? Що не захочете оперуватись у мене? Я й сам би вам не радив.

Чоловік у затінку тихо засміявся.

— Слухайте, — сказав він із якоюсь ніби веселістю, — якби ви могли довести хоч десяту частину того, що отут мені наговорили, то не прийшли б до мене, а пішли б до поліції, правда?

— Атож,-душе серйозно відказав Гольдберг. — Якби я міг довести хоч десяту частину, то не прийшов би сюди. Гадаю, що цього вже ніколи не доведуть. І що той зотлілий волоцюга був Бенда, також не доведуть. Ось тому я й прийшов.

— Що, шантажувати? — спитав чоловік у кріслі й простяг руку до дзвоника.

— Ні, страхати. У вас, добродію, сумління не дуже чутливе —для цього ви занадто багаті. Та коли ви знатимете, що комусь відомо про все це страхіття, про те, що ви убивця і ваш брат убивця, що ви замордували актора Бенду, сина гострильника, — ви, два фабриканти, — це навіки порушить вашу великопанську рівновагу. Поки я житиму на світі, ви обидва не матимете спокою. Я б хотів побачити вас на шибениці. Цього не буде, але я принаймні довіку отруюватиму вам життя. Бенда був не мед; я краще за будь-кого знаю, який він бував злий, пихатий, цинічний, безсоромний; але він був митець. Усі ваші мільйони не варті того п'яного комедіанта; з усіма своїми мільйонами ви не відтворите того царственого поруху руки — тієї штучної і все ж прекрасної людської величі... — Доктор Гольдберг розпачливо сплеснув руками. — Як ви могли це зробити? Ніколи, ніколи ви не матимете спокою, я не дозволю вам забути! До самої смерті нагадуватиму вам: "Пам'ятаєте актора Бенду? То був великий митець, чуєте?".